

Nada Breznik

Boris A. Novak:
Bivališča duš (Vrata
nepovrata, 3. knjiga).

Novo mesto: Goga (Literarna zbirka Goga), 2017.

Zanimanje, ki sta ga bila deležna epos *Vrata nepovrata* in njegov avtor Boris A. Novak od izida prvega dela, *Zemljevidi domotožja*, se ne poleže, nasprotno, raste, obdano z zvezdnim prahom. Zvrstili so se številni zapisi in nagrade, nazadnje še Prešernova nagrada. Kaj bi moglo bolje prepričati bralce, ne le ljubitelje in poznavalce literature, da brez strahu pred obsežnostjo in verzi, ki so jih morda od šole naprej zanemarjali, še sami odprejo knjigo in začno brati?

Po branju prvih dveh obsežnih delov eposa, *Zemljevidi domotožja* in *Čas očetov*, sta radovednost in pričakovanje s kancem nejevere razumljiva. Res je, da je vsakega od treh delov mogoče brati kot zaključeno celoto, a le branje vseh treh bo ta veliki kolaž o našem času, prostoru in ljudeh, uokvirjen s pesnikovim življenjem in delom, trdno povezano v celoto velike zgodbe.

Pesnik v zadnji knjigi povzema že v prvih dveh knjigah upesnjene teme, osebe, žive in pokojne duše, v preletu svojega življenja nabrane izkušnje in spoznanja, slišane pripovedi in zgodbe, svoje bogato znanje in poznavanje literature in zgodovine kot tudi svojo vlogo v njej. Vanj ne nazadnje vključuje tudi svoje že objavljene pesmi, vsebine dograjuje, pogloblja in poskuša

zaključiti svojo monumentalno pripoved v verzih, da bi na koncu ugotovil: "Ne, ni nepovrata." So le vrata, prag in večni vrtiljak.

Osrednja tema je tako kot v prvih dveh delih še vedno dediščina. To nasledstvo je zgodba, pogodba, obveza in težko breme. Leta dolgo to zgodbo upesnjuje, saj se poraja iz davnine, iz zgodb vseh prednikov, rodbinskih in pesniški duš, herojskih, izmučenih, preganjanih, po krivem obtoženih, za hrbti zasmehovanih. V trenutku dvoma se sprašuje: "Ta glas – / je res odmev glasilk in grl vseh dedov / ali le moj poetični okras." Komu pišem? Zaradi zavisti, omejenosti, hinavščine in strahopetnosti je gorak domovini svojega jezika in rojakom, zato podvomi o smiselnosti svojega početja. Občutje tujosti je vseprisotno, kajti tuj je v tujini in tujec je v domovini. To ni le intimno boleče občutje nekoga, ki je bil drugje rojen, ki je govoril drug jezik, na to ga nenehno opominjajo drugi, tisti, ki so jim razlike v nacionalnosti, navadah in običajih, če prihajajo z vzhoda ali juga, trn v njihovi sterilni peti. Toda komu je lahko Slovenija bolj domovina kot pesniku, ki je v njenem jeziku tako doma?

Zadnji del eposa je poglobitev v temeljna vprašanja vzgibov človekovih dejanj. Zakaj se čista Ideja izrodi? Zakaj tisti, ki snamejo okove, z njimi vklenejo druge? Zakaj žrtve zasovražijo tiste, ki jim pomagajo v stiski in nesreči, bolj kot napadalce in mučitelje? Zakaj imajo raje varnost kletke kot negotovost svobode? Zakaj se je treba bati šibkih?

Bivališča duš uvajajo verzi, posvečeni Metki Krašovec (avtorici vseh treh naslovnih), ki se tako pridružuje mnogim v galeriji ljubljenih, spoštovanih, slavnih ali tragičnih osebnosti, ki jih avtor v svojem epu imenuje, ko zapisuje utrinek, doživetje ali čustvo, prebujeno ob srečanju z njimi. Žalostni, mili obraz Metke Krašovec po materini smrti je v pesniku sprožil "... praspomin na čas, ki je Več od časa, na kraj, ki je Več kot kraj / na Večnost, peto nebesno stran .../." Prav ta, peta nebesna stran, ga v *Bivališču duš* najbolj zaposluje.

V tretji knjigi se Boris A. Novak pokloni vsem umetnostim in mnogim umetnikom svetovnega slovesa, umetnikom iz držav nekdanje Jugoslavije in seveda slovenskim umetnikom iz vrst *pesniških duš prednic, duš pesniških očetov, starejših pesniških bratov in pesniških duš vrstnic*. Številne imenuje s polnim imenom in priimkom. Mnoge je bral, proučeval, prevajal, o njih predaval in/ali pisal, številne sodobnike osebno poznal. In prav o slednjih je spesnil najbolj prepričljive verze, ki zadenejo v prav tiste posebnosti in poteze, po katerih so bili ali so prepoznavni, morda posebni in drugačni, čudaški in vetrnjaški, pa vendar tako dragoceni, tako občutljivi, dojemljivi in prodorni.

Bivališče duš je na križarki, ki pluje proti severu. To plutje na luksuzni čezoceanski potniški ladji je s svojimi potniki in posadko vred simbol razkošja in bede, norosti in radosti, nebes in pekla, sedanosti, preteklosti in bodočnosti. Na trenutke stvarno in privlačno turistično potovanje, z užitki in vznemirjenji, ki jih odpirajo nova obzorja in pokrajine, se spreminja v spominsko, domišljijško, metaforično in mitično. Ta babilonski stolp, to velikansko plovilo je naseljeno z živimi in mrtvimi dušami, natovorjeno z bogatim izročilom civilizacije od stvarjenja naprej, pa tudi z arhivi in dokumenti o vseh *dejanjih in razdejanjih*, ki so pustošila po planetu. V vrtincu transformacij so prehajanja med stoletji in kraji vezana na primerljivost in podobnost dogodkov in usod. Pesnik, potnik na ladji ob svoji veliki ljubezni, ljubljeni Mo, je v nenehnem dialogu z dušami in s samim seboj, s svojim notranjim jazom, včasih dvomečim, samosprašujočim ali razcepljenim z jezo in razočaranjem. Vedno znova pa se s čudenjem in občudovanjem vrača k lepotam stvarnega sveta. "Bogat je ta svet. Umrli bi od miline." Kot se kapitan ladje preobraža v pesnika Danteja, v očeta, partizanskega komandanta Anteja, v nono, tako turistična križarka postane Noetova barka, mogočno plovilo, ki rešuje gene vsega živega, ljudi in živali, rešuje spomin in izročilo sveta pred grozečo kataklizmo. Potovanja k sebi, *do samega roba sebe* in potovanja do skrajnih, živih točk sveta, nadaljuje popotnik pesnik, še dlje, proti skrivnostnim *vratom nepovrata, kjer odprta čakajo Vrata*. V tretji knjigi je devet zvezkov, v vsakem po enajst spevov, križarka ima enajst kleti in enajst nadstropij ter devet vrat, skozi katera prehajamo od rojstva k oporoki. Kljub tako zasnovani strukturi je pri branju občutek razpršenosti in nenehnega prepletanja prevladujoč, kar terja zbranost in poglobljenost, a na koncu nagradi z neprecenljivim bogastvom. Pesnitev je pripoved in izpoved, pesnik je zapisovalec in prenašalec zgodb, izmišljevalec in premišljevalec, epik in lirik obenem. "Sem vse, kar sem kdajkoli bil. / Prihodnost prednikov, spomin potomcev. / Prenašam zgodbe, mitoman, slastno kriv // za štreto vozlov in nesrečnih koncev, / napačne vzorce, strgano in zmeraj / znova nadaljevano nit ..."

In tako prežet z ljubeznijo, ki je izvir in zatočišče, razklan med domom in dvomom, zvest imenu in prednikom ter oprtan s krivdo vseh zmot in zablod, z verzi priklicuje duše bližnje in daljne za protagoniste in priče, se izmika temnim demonom, s črnim humorjem, to "bolečino lepega srca", slika sramotna, temna dejanja naše ne tako davne, osamosvojitvene preteklosti, ožičenje meja naše majhnosti, ves navzoč tukaj in zdaj, z mislijo in domišljijo pa že usmerjen tja onstran. Na trenutke nostalgičen, melanholičen, pa spet strasten, uporen in borben. Z neizmerno širino, z globoko

empatijo do vseh preganjanih in po krivem obtoženih, opremljen z jeziki svojega otroštva (srbskim), odraščanja (slovenskim) in ljubezni (angleškimi) ter s poznavanjem mnogih drugih jezikov in kultur, se ta "mag jezika", kot se sam poimenuje, dotika vseh, svoje velike ljubezni, staršev, svojih dveh otrok, vseh prednikov in sorodnikov, sodobnikov, prijateljev, pa tudi "brezimnih" in "brezumnih" na begu, brez sodb in po krivem pobitih, izbrisanih do zloma in do groba in še čez. In prav tu, na robu med življenjem in smrtjo, je njegov glas najtišji, najrahljejši, vendar obenem pesniško najintenzivnejši in najmočnejši.

Kdor je okusil slast in čar branja že v otroštvu, bo z užitek prebral sonetni venec o Mali morski deklici po H. C. Andersenu ali pravljичno sanjo "Tisoč in ene noči: na čarobno preprogo smo sedli štirje prijatelji ... Aladin, Sindbad, Šeherezada in jaz ... / in iz Bagdada leteli čez roj minarétov na bregu Črnega morja do cilja – saraja v nedrih kotline, / stisnjene sredi gora. In napadlo nas je štirideset razbojnikov ...", s katero je pesnik uvedel tragično in krvavo resnično zgodbo o vojni, o zbiranju pomoči in pisateljski odpravi v oblegano Sarajevo z vojaškim letalom. Vojna v Sarajevu je pomenila klic na pomoč tako pisateljskim prijateljem kot drugim pomoči potrebnim. Odzval se mu je z dejanji in s pesmimi, z orožjem, ki ga je najbolj večš.

"In je nekdo, ki skozi daljnogled / lovi oči otrok, še polne zvezd, / da bi ubil odprt, rastoč pogled! ... / A onstran vojn: trg, posmeh in led ... / Čemu s kolena pišem sipko sled? / Vem, tudi jaz sem del te vojne, / čeprav na varnem robu zemlje."

Tisoč in ena noč postane pravljичna številka, ki jo ponavlja v tisoč in eni noči Sarajeva, tisoč in eni noči obleganja in vojne, obenem pa Šeherezadi, Sindbadu in Ali Babi polaga v usta svoje misli in besede, s katerimi silovito izpoveduje čaščenje ljubezni in svojo zasvojenost z jezikom in pesnjenjem. V njih prepoznavamo otroško odkrivanje sveta, premikanje obzorij, strahove in izgubljene iluzije. Zakaj ravno Šeherezada in *Tisoč in ena noč*? To izročilo pripovedovanja iz daljne preteklosti nam je že v otroštvu s pravljicami in ilustracijami burilo domišljijo in, kot pravi pesnik, "... da še danes, pol stoletja pozneje, živim v teh spominih / in spremljam TV-poročila iz Irana in Iraka, / kajti to je moj svet, ni mi vseeno ..."

In medtem ko pesniku ni vseeno, našo stvarnost čedalje bolj pretresajo nesmiselne delitve, sovraštva, priseganje na vrednote čiste krvi in porekla. Strašljiva podoba, ki je le vnovična ponovitev, kot nas spomni pesnik s primerom iz *Danaid*: "Bila sta dva brata, dva dvojčka: Egipt in Danaj. / Po smrti očeta sta se brata na smrt sporekla, / kateri od dvojčkov je boljše krvi in porekla. / Zakaj se ta zgodba nenehno ponavlja, zakaj?"

Ko avtor povzdiguje pravljice, bajke in legende v nove oblike in jih vgrajuje v nove kontekste, jim ne odvzema avtentičnosti njihove prvinske pripovedi, temveč jim dodaja vrednost, ko skozi spregovori o sebi in pa tudi o nas in naših življenjih.

Zgodovinskim dogodkom, ki jih je spoznal skozi pripovedi ali jim je bil priča in akter, je v mitih in legendah prvih pesnikov postavil ogledalo. Žalostno se skozi ves epos vije spoznanje, da človeštvo v svoji evoluciji ni preseglo vojn, izdaj, maščevanj, preganjanj, mučenj in pobojev, da se od nekdanj zoperstavljata dobro in zlo, dva pola, čeprav redko enoznačna. Kot pomenljivo zapiše za popotnico enemu od spevov: *Hannah Arendt je vedela*. Hannah Arendt, ki je pisala o banalnosti in koreninah zla.

Oče Ante, partizanski komandant in komisar, prakomunist, utopist, ki Idejo in Vero zoperstavlja resničnosti, heroj in vzornik, ki je srž in os drugega dela Novakovega epa, *Čas očetov*, vir občudovanja in muk, je tudi v *Bivališčih duš* njegov *mitični Prometej*. Upesnjuje ga s ponosom in bolečino, z zavedanjem, kako so ga po vojni postopno odrivali iz javnega življenja: "moj oče je doživel padec, nemilost in osamo ..." Bil je in ostal zanesenjak, ki ni slepo izvrševal poveljij, ni se udeleževal pološčenih in praznih manifestacij nove moči in oblasti. Kot sogovornik v dolgih nočnih pogovorih je sinu pesniku razkrival ne le pretekle zgodbe, temveč tudi svoje vizije pravičnega, urejenega sveta. Vedno eleganten je izstopal iz vsesplošne sivine in je gojil prepričanje, da se komunistični red začne z bontonom. Z ljubeznijo sina in tenkočutnostjo pesnika avtor spremlja njegov postopni zaton. "Ubij me, odrasti," polaga besede očetu v usta v njunem namišljenem dialogu, vendar ne, zvestoba in bolečina ga ne zapuščata, spomin na očeta in na njegove zmage in boje je živ, tudi v tretji knjigi ga vpleta v številne speve, v celoti pa mu posveča šesti zvezek z naslovom *Duša prvega pripovedovalca*.

Še bolj boleče in trpko je poslavljanje od matere. Njej je posvečen peti zvezek, *Duša prve ženske*. Ti spevi so izjemna poetična, topla, pretresljiva izpoved, ki seže globoko v dušo čutečega bralca. Tudi sicer poseduje pesnik in človek Boris A. Novak tisti občutek, tisto bližino in toplino, ki žensko dušo razume kot zaščitnico življenja. Ženske iz njegove rodbine in bližine so heroine. Najrazličnejših značajev in usod bi utonile v pozabo, če jim ne bi pesnik z občudovanjem, hvaležnostjo in razumevanjem namenil spominskih zapisov v verzih. Nekatere pogumne, nepopustljive in trdne v zaledju vojn, druge aktivistke, prostovoljke ali matere in žene v bitkah za vsakdanje preživetje. Pa pesnice, glasbenice in boemke, ranljive, ranjene, a do konca pogumne in predane. Kot je bila Susan Sontag, pisateljica,

poročevalka iz kriznih žarišč, nesebična humanitarka v Sarajevu. Pa Maruša Krese, slovenska pesnica Berta Bojetu, srbska pesnica Biljana Jovanović, če omenimo samo nekatere. Z lirično upodobitvijo ljubezni do Mo, svoje Beatrice, ki vseskozi preveva ep, časti uživanje v lepoti, telesni in duševni bližini in na koncu izpove, da so tudi vanjo posegle meje, razlike, predsodki in nevoščljivosti in jo nazadnje preselile v območje spomina.

“Ni nepovrata,” ponavlja kot mantro, “so le vrata.” Tako pesnik ateist gradi svoje osebno verovanje, svoj svet tolažbe in upanja, v katerem se večkrat vnavzoči Postava. Postava je Dante, je Ante, je nona, je mati ..., vedno neki dobri angel, ki mu, ko obupa, podaja roko, ki ga, ko skesan pade na kolena, dviga. Obkroža se z dušami, jih uobliči, naseli, ne v nebesih, ne v rajju, temveč k njihovim zemeljskim relikvijam, jih prepozna v lomu svetlobe, v utripu sveče, v plamenu polena, čuti v pišu vetra, v vonjavah, v preblisku iz sanj. Nenehno jih v spominu obuja in rešuje pozabe. Ne brani se besede lepa, večkrat govori o lepih širokih in plemenitih dušah, prehodnih dušah, ki so za življenje veliko prejemale in veliko oddajale, in tistih neprehodnih, sebičnih, ki so le grabile k sebi in ničesar vračale. Obrača se k Bogu in Jezusu, moli k materi Mariji. Ko zaključuje *Bivališča duš*, se trga iz velike zgodbe, zavoljo katere je, kot priznava, zanemarljivo tisto najpomembnejše, kar mu je najbližje, trenutke stvarnosti, ki jih je, v hitenju in hlastanju snovanja, zamudil. Obrača se k naravi, k sinu in hčeri. Njegove oči zdaj vidijo, česar prej niso.

Epos bi lahko označili tudi za enciklopedijo verzov in verzni oblik. Poznavalec verzov in čarodej besed v presenetljivih besednih zvezah razpira nove pomene, besede razstavlja in spet sestavlja, je besedotvorec, zasvojen in opit z besedno umetnostjo. Prostran je lahko tudi prost ran, v stvarjenjih stvar tudi jenja, v zvenenju je tudi venenje, diktatura je diktat ure in grob je rob med živim in mrtvim. Nasprotje dotikov v odtikih, smetišnica je lahko tudi smrtišnica. Njegova zaljubljenost v jezik je nalezljiva. Ko gre za opise, je tako natančen, da postanejo pokrajine otipljive. Njegove oči so prodornejšje od vsake kamere. V kritiki je tudi krut in neusmiljen, vendar pokončno stoji za svojimi besedami. Mnogo je bravuroznih zapisov, ki pa nikakor niso samo lahkotno besedno preigravanje, temveč orodje za ubesedovanje tistega, pred čemer navadni smrtniki pogosto onemimo. Nenehno osupnjeni nad močjo njegovega izraza se lahko vedno znova vračamo k že prebranemu, da bi vsrkali vase celovitost ali večplastnost pomenov.

“Zato me počasi beri, bralec moje polti. / Drug drugemu sva igra in čarovni ris, / raztopljeni jaz in najtoplejši ti.”